

ПОСТОЛ К. А.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і права,
викладач кафедри освітньої політики
(Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова)

УДК 37.014:321.01:341.232.7(477)

**ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ
ЯК ФОРМА ПРАВОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

У статті аналізується сучасна модель управління освітою в Україні як форма взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави, розкривається склад її суб'єктів та особливості правових механізмів їхньої взаємодії.

Ключові слова: *інститут громадянського суспільства, правові форми взаємодії, нормативно-правовий механізм, організаційно-правовий механізм, державно-громадська модель управління освітою.*

В статье анализируется современная модель управления образованием в Украине как форма взаимодействия институтов гражданского общества и государства, раскрывается состав ее субъектов и особенности механизмов их взаимодействия.

Ключевые слова: *институт гражданского общества, правовые формы взаимодействия, нормативно-правовой механизм, организационно-правовой механизм, государственно-общественная модель управления образованием.*

The article analyzes the current model of education management in Ukraine as a form of interaction between civil society and the state, discovered the composition of its actors and the mechanisms of their interaction.

Key words: *civil society, legal forms of interaction, organizational and legal mechanisms, public-social administration in education.*

Вступ. Сучасна тенденція трансформаційного розвитку суспільства щодо сприйняття громадянина як вагомого учасника формування й реалізації державної політики ставить принципи теорії «демократії участі» на перші шаблі сьогодення і в освітній сфері. Процес взаємодії двох найважливіших суб'єктів для реалізації зазначеної мети – держави та інститутів громадянського суспільства – поступово набуває відповідної форми їх взаємодії – державно-громадської моделі управління освітою. Специфіка сфери взаємовідносин освіти в Україні створює складнощі у сприйнятті й розумінні ролі громадського сектора суспільства в реалізації зазначеної мети та шляхів його взаємовідносин із державою. Саме тому вельми актуальним, на нашу думку, є аналіз наявних правових механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави як суб'єктів державно-громадської моделі управління освітою в Україні.

Аналіз наукових публікацій вказує, що на сьогоднішній день питання ролі громадського сектора суспільства в реалізації функцій і завдань освіти та його взаємодії з державою в цьому процесі набуває все більшої актуальності. До праць вітчизняних науковців і практиків, які досліджують проблему управління освітньою сферою в нових соціально-економічних умовах, відносяться праці й наукові розробки В. Авер'янова, С. Крисюка, В. Андрущенко, В. Савельєва. Питанням взаємодії державного і громадського секторів на різних ланках системи освіти присвячені праці Г. Єльнікової, В. Рогової, Г. Тодосової. Проблемі співвідношення ідей громадянського суспільства та правової держави із сучасної моделлю управління освітою приділяли увагу у своїх працях А. Мазак, Л. Гаєвська, Л. Калініна.

Постановка завдання. Недостатньої вивченим, на нашу думку, залишається питання співвідношення загальних тенденцій правових механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави із сучасною моделлю управління у сфері освіти.

Метою статті є вивчення правових форм та особливостей взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у сфері освіти.

Завданнями статті є такі: 1) надати характеристики моделі управління в освіті, яка відповідає сучасним потребам взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та держави; 2) виділити і проаналізувати суб'єктний склад сучасної моделі управління освітою, що визначає її як правову форму взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави; 3) проаналізувати правові механізми взаємодії суб'єктів сучасної моделі управління освітою.

Результати дослідження. Аналіз генезису правових механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави в Україні свідчить, що беззаперечною ознакою політики держави від здобуття нею незалежності є поступове створення якісно нових взаємовідношень між громадськими й державними інституціями, що дозволяє вносити демократичні принципи управління в усі сфери життєдіяльності сучасного суспільства. Однак варто зазначити, що серед інших сфер взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави галузь освіти має специфічну ознаку: оскільки національна ментальність і попередній історичний досвід відносять освітню політику до сфер управління із принципами жорсткої субординації й централізації, здебільшого в суспільстві залишається прийнятним твердження, що її формування, реалізація та контроль є справою виключно держави. Проте через сучасні виклики розвитку суспільства (становлення економіки знань, підвищення значення людського та соціального капіталів) так званий третій сектор суспільства об'єктивно посилює свою позицію та роль у соціально-економічному розвитку, в тому числі в освітній сфері. Окрім того, сьогодні існує потреба ефективного об'єднання зусиль і запровадження нових механізмів залучення громадськості до процесу створення стратегії розвитку держави, оскільки саме відсутність громадської участі й контролю за процесом вироблення політики є одним із найсуттєвіших недоліків українського суспільства, що у свою чергу породжує недовіру до органів державної влади та їх рішень [1]. Таким чином, сучасне розуміння завдань і функцій освіти повинне розвиватися в бік інтересів громадянського суспільства та надавати особливу роль державі в цьому процесі.

Однак не можна не враховувати той факт, що для розвитку освіти як сфери багатоаспектної партнерської взаємодії існує потреба в новій моделі її управління, про що наголошується в основних нормативних стратегічних документах сфери освіти: «Нова модель управління освітою має бути демократичною та відкритою; в ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюються навантаження, функції, структура і стиль центрального і регіонального управління освітою» [2]. Спираючись на подібні характеристики в науково-практичних матеріалах і нормативно-правових актах, використовується поняття «державно-громадська модель управління освітою», на яку й буде зосереджена наша увага в межах цієї статті.

Приклади багатоаспектних розвинених відносин інститутів громадянського суспільства та держави, метою яких є встановлення демократичних відносин у країні, що відповідають інтересам усіх членів суспільства, насамперед передбачають наступні принципи: широке представництво різних учасників відносин, їх співпраця на основі партнерства, існування легітимної можливості їх спільної діяльності в усіх пріоритетних питаннях, їх взаємозалежності та взаємовідповідальності в цьому процесі. Оскільки державно-громадське управління освітою сприймається як процес поєднання різноспрямованої діяльності державних і суспільних суб'єктів управління в інтересах людини, соціуму, влади, а перевагою цього типу управління вважається оптимальне задоволення потреб та інтересів учасників освітнього процесу під час зваженої взаємодії громадськості і владних структур [3], вбачаємо, що дане суспільне явище відповідає необхідним показникам.

Виходячи із цього, державно-громадська модель управління освітою як приклад багатоаспектного механізму взаємодії двох найважливіших суб'єктів сучасного суспільства – держави та інститутів громадянського суспільства, повинна мати певні складові елементи, які відтворюють мету і специфіку цього явища. На нашу думку, це, по-перше, особливий суб'єктний склад даної моделі, який складається з державного сектора управління – демократично обраної публічної влади, представниками якої є парламентарії, посадові особи органів виконавчої влади, посадові особи й адміністрації державних управлінь та установ освітньої сфери, а також із громадського сектора управління – діяльності інститутів громадянського суспільства та органів громадського самоврядування у сфері освіти. По-друге, наявність нормативно-правового механізму регулювання взаємовідношень зазначених суб'єктів державно-громадської моделі управління освітою, який визначає їх правовий статус, механізм реалізації існуючих прав та обов'язків, принципи й форми їх взаємодії. По-третє, наявність організаційно-правового механізму взаємодії суб'єктів як форм практичного втілення основних завдань і функцій державно-громадської моделі управління освітою. Таким чином, для аналізу явища державно-громадської моделі управління освітою як форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства вважаємо за потрібне проаналізувати зазначені елементи для повноцінного розуміння функцій такої моделі управління як сучасного етапу розвитку взаємовідносин основних суб'єктів демократичного державотворення в Україні у сфері освіти.

Тому державно-громадське управління в освіті включає розгалужену діяльність його суб'єктів, що поєднують три найголовніші мети, які відповідають загальним тенденціям сучасних демократич-

них правовідносин держави і громадянського суспільства: взаємна участь представників громадського й державного секторів суспільства у прийнятті нормативно-правових актів, які регулюють сферу освіти; взаємодія представників громадськості та державних органів, як на державному рівні, так і на рівні окремого навчального закладу, для забезпечення прозорості, відкритості й демократичності управління; практична реалізація та подальше вдосконалення найголовніших завдань сфери освіти на основі взаємної допомоги й відповідальності.

Виходячи з визначених напрямів взаємодії, вельми актуальним є визначення видів суб'єктів громадського управління освітою, адже реформування освітньої галузі та приведення її у відповідність до викликів часу пов'язане з вимогою особливої відповідальності та активної діяльності в цьому процесі саме представників громадського сектора суспільства через розширення їх прав, гарантій і правових можливостей проводити спільні з державою реалізацію і контроль сучасної освітньої політики. Тому аналіз суб'єктного складу державно-громадського управління освітою як виду взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та держави, на погляд автора, передбачає розмежування представників громадського управління за двома категоріями.

Перша група суб'єктного складу включає в себе суб'єктів громадського управління освітою, які розглядаються як загальна група суб'єктів державно-громадських правовідносин, так як вони відображають взаємодію інститутів громадянського суспільства й держави як в освітній сфері, так і в інших сферах суспільства. У цьому випадку специфічним є лише напрямом діяльності інститутів громадянського суспільства, які захищають і реалізують інтереси своїх членів, що стосуються освіти. Характер правовідношень між ними й державою порівняно з такими ж інститутами громадянського суспільства, що захищають інтереси своїх членів в іншій суспільній сфері, відрізняється лише об'єктом цих правовідношень. Така група суб'єктів складає більшість суб'єктного складу громадського управління освітою та переважає як у своєму кількісному показнику, так і в об'ємі правового статусу. До цієї групи ми насамперед відносимо діяльність громадських об'єднань, мета діяльності яких стосуються сфери освіти, діяльність профспілкових організацій, які захищають інтереси працівників освітньої сфери та інших учасників навчального процесу, та діяльність громадських рад при спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади та органах виконавчої влади на місцях.

До другої групи суб'єктів громадського управління освітою відносимо групу спеціальних суб'єктів – інститутів громадянського суспільства, які функціонують лише у сфері освіти. Такі суб'єкти наділені специфічними правами й обов'язками, метою й завданнями діяльності, які зводяться до наступних цілей державно-громадського управління освітою: забезпечити прозорість, відкритість і демократичність управління навчальним закладом; стимулювати вплив громадськості на прийняття й виконання керівниками навчальних закладів відповідних рішень у сфері управління навчальним закладом, залучення широкої громадськості, підвищення її ролі у вирішенні питань, пов'язаних з організацією навчально-виховного процесу, сприяння демократизації й гуманізації навчально-виховного процесу; формування позитивного іміджу та демократичного стилю управління навчальним закладом.

Також серед цієї групи ми виокремлюємо суб'єктів громадського самоврядування й управління, які здійснюють свою діяльність в усіх ланках системи освіти України, мають схожі права, обов'язки й завдання діяльності, та ті, які є специфічними для кожної освітньої ланки, тому у своїх функціях відображають потреби освіти певного рівня. Так, відповідно до Закону України «Про освіту» органами громадського самоврядування в освіті є загальні збори (конференція) колективу навчального закладу; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти [4]. Щодо переліку суб'єктів громадського самоврядування й управління, які здійснюють свою діяльність лише в окремій ланці освіти, згідно з чинним законодавством України, до них ми відносимо органи студентського самоврядування, спілки та ради ректорів (у системі вищих навчальних закладів); раду загальноосвітнього навчального закладу, піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу, освітній округ, асоціації керівників шкіл, батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу, учнівське самоврядування (у системі загальної середньої освіти); асоціації керівників дошкільних навчальних закладів, батьківські комітети (ради) дошкільного навчального закладу (у системі дошкільної освіти).

Що стосується питання нормативно-правового механізму взаємодії суб'єктів державно-громадського управління, то варто наголосити, що його розвиток є першочерговою умовою для існування досліджуваного виду взаємовідносин інститутів громадянського суспільства й держави, оскільки саме у стратегічних правових документах закладається ймовірна освітня політика держави, її головні принципи та гравці. Саме із прийняттям концепцій, доктрин та інших стратегічних документів відносно громадянськості з державними інституціями стають на шлях своїх змін і вдосконалення. Не менш значимим процесом для розвитку досліджуваного явища є детальне розроблення та закріплення на законодавчому рівні зрозумілого й доступного механізму реалізації положень стратегічних документів. Оскільки правовий статус суб'єктів освітньої політики, їх можливі форми взаємодії, принципи діяль-

ності й умови відповідальності встановлюються у процесі прийняття нормативно-правових актів, лише цей процес може надати необхідним елементам державно-громадського управління в освіті певного правового захисту та легітимності.

Тому актуальним питанням є визначення системи нормативно-правового механізму регулювання державно-громадської моделі управління освітою. Її види можна виділити за різними критеріями, залежно від характеристик нормативно-правових норм, які її регулюють. Перший вид нормативно-правового регулювання визначаємо за юридичною силою правових норм: конституційне регулювання, законодавче регулювання, регулювання за допомогою норм підзаконних нормативно-правових актів, регулювання за допомогою норм відомчих та внутрішньовідомчих актів. До другого виду зазначеного механізму відносимо законодавчі акти загального регулювання, які регламентують сферу відносин інститутів громадянського суспільства й держави щодо всіх сфер суспільства, та спеціальні нормативно-правові акти, які регламентують саме освітню сферу й механізм реалізації державно-громадської моделі управління освітою. До третього виду можна віднести нормативно-правові акти стратегічного характеру, які закладають принципи й етапи розвитку державно-громадського управління в освіті на перспективу, та правові документи, які у своїх нормах регламентують механізм реалізації їх у життя. До четвертого – правові акти, прийняті міжнародним суб'єктом управління освітою, суб'єктами управління на державному рівні, на регіональному та на рівні окремого навчального закладу. Таким чином, нормативно-правовий механізм інститутів громадянського суспільства й держави створює правовий плацдарм для реалізації завдань державно-громадської моделі управління освітою, а отже – потребує все більшого розвитку й деталізації на всіх ланках правової системи України. Значення розвитку нормативно-правового механізму було також розкрито у праці вітчизняного науковця Д. Швеця, який зазначає, що наскільки автономним є громадянське суспільство у своїй впливовості на систему освіти, можна визначити за такими показниками як рівень нормотворчої активності виконавчої влади щодо системи освіти [5].

Питання практичного втілення напрямів діяльності та моделей державно-громадського управління освітою потребують детального вивчення існуючих організаційно-правових механізмів взаємодії суб'єктів цього процесу – держави та інститутів громадянського суспільства. Пріоритет державно-громадської моделі управління освітою – забезпечення управління через взаємодію суб'єктів та їх спільну відповідальність, передбачає, що зазначений механізм повинен постійно розвиватися, вдосконалюватися й реалізовуватися в усіх сферах та на всіх ланках системи освіти. Тому якість та ефективність досліджуваного явища прямо залежить від рівня підтримки й розвитку всіх можливих організаційно-правових форм взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави як суб'єктів освітньої політики.

Так, у системі вищої освіти передбачені наступні види такої взаємодії: 1) колегіальне прийняття рішень на засіданнях Вченої ради – відповідно до ст. 34 Закону України «Про вищу освіту»; 2) співпраця та колегіальне прийняття рішень адміністрації вищого навчального закладу з студентським самоврядуванням – відповідно до ст. 38 Закону України «Про вищу освіту»; 3) звіт керівника вищого навчального закладу перед вищим колегіальним органом громадянського самоврядування вищого навчального закладу – відповідно до ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» [6].

У системі професійно-технічної освіти передбачені наступні види організаційно-правової взаємодії: 1) звіт керівника професійно-технічного навчального закладу перед вищим колегіальним органом громадянського самоврядування навчального закладу – відповідно до ст. 24 Закону України «Про професійно-технічну освіту»; 2) участь підприємств, установ, організацій у здійсненні професійно-технічної освіти – відповідно до ст. 29 Закону України «Про професійно-технічну освіту» [7].

У системі дошкільної освіти передбачені наступні види взаємодії: 1) колегіальне управління через педагогічну раду дошкільного навчального закладу – відповідно до ст. 20 Закону України «Про дошкільну освіту»; 2) звіт керівника дошкільного навчального закладу перед вищим колегіальним органом громадянського самоврядування навчального закладу – відповідно до ст. 20 Закону України «Про дошкільну освіту» [8]; 3) взаємодія адміністрації дошкільного навчального закладу з батьківськими комітетами дошкільного навчального закладу – відповідно до «Положення про батьківські комітети (раду) дошкільного навчального закладу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України № 339 від 26 квітня 2011 р. [9].

У процесі функціонування позашкільної освіти колегіальне управління суб'єктів державно-громадської моделі відбувається через педагогічну раду позашкільного навчального закладу – відповідно до ст. 11 Закону України «Про позашкільну освіту», функції якої визначаються Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» [10].

У системі загальної середньої освіти існує найбільша кількість видів організаційно-правових механізмів між суб'єктами громадянського й державного управління серед інших ланок освіти, тому можна стверджувати, що на сьогодні система загальної середньої освіти має достатній правовий механізм

для реалізації демократичного управління нею. Зазначений механізм складається з наступного: 1) колегіального управління через педагогічну раду загальноосвітнього навчального закладу – відповідно до ст. 39 Закону України «Про загальну середню освіту», повноваження якої визначаються Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778 [11]; 2) співпраці адміністрації загальноосвітнього навчального закладу та органів виконавчої влади й місцевого самоврядування з радою навчального закладу відповідно до «Примірного положення про раду загальноосвітнього навчального закладу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки № 159 від 27.03.2001 р. [12]; 3) спільної праці представників виконавчої влади і громадськості в піклувальній раді, відповідно до «Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України № 45 від 05.02.2001 р. [13]; 4) співпраці освітнього округу з виконавчими органами державної влади, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 777 від 27 серпня 2010 р. «Про затвердження Положення про освітній округ» [14]; 5) співпраці адміністрації навчального закладу з батьківськими комітетами (радами), відповідно до «Положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України № 440 від 02.06.2004 р. [15]; 6) співпраці адміністрації з учнями відповідно до статуту загальноосвітнього навчального закладу.

Окрім зазначених спеціальних організаційно-правових механізмів взаємодії суб'єктів державно-громадського управління, які можуть функціонувати лише у сфері освіти, вважаємо за необхідне наголосити на важливості наукового вивчення і практичного втілення загальних організаційно-правових механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави, які передбачені чинним законодавством України, і мають першочергове значення для розвитку демократичних відносин у сфері освіти. До них ми відносимо правові взаємовідносини загальних суб'єктів громадянського управління освітою із представниками публічної влади. Перш за все ними є такі: правовідносини держави в особі уповноважених нею органів (органів законодавчої та виконавчої влади, адміністрації державних навчальних закладів) із профспілками, які захищають права й інтереси учасників освітнього процесу відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [16]; правовідносини громадських рад із Міністерством освіти і науки, Радою міністрів АПК, обласною, Київською та Севастопольською міською, районною, районною у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, відповідно до Типового положення про громадські ради при центральних і місцевих органах виконавчої влади, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [17], правовідносини громадських об'єднань, метою діяльності яких є реалізація й захист прав, які стосуються освітньої сфери з різними органами держави залежно від видів діяльності громадського об'єднання відповідно до норм Закону України «Про громадські об'єднання» [18].

На нашу думку, передбачені чинним законодавством України види організаційно-правових механізмів взаємодії суб'єктів державно-громадського управління достатні для реалізації й розвитку дієвого демократичного управління в освіті. Проте його якість та ефективність залежить насамперед від двосторонньої відповідальності обох суб'єктів – створення умов представниками публічної влади для безперешкодної реалізації всіх можливих форм громадської активності та всебічне їх використання представниками громадського сектора управління задля задоволення суспільно значущих інтересів і потреб. При цьому можна справедливо стверджувати, що для повноцінного функціонування моделі партнерських відносин державного і громадського секторів суспільства в освіті однаково важливими є активна форма й рівень правової культури взаємовідносин як батьківського комітету з адміністрацією закладу освіти, так і громадської ради з органом виконавчої влади вищого рівня.

Висновки. Особливості правовідносин інститутів громадянського суспільства й держави як суб'єктів освітньої політики в Україні визначаються в багатьох аспектах їх функціонування. Основні складові елементи сучасної моделі управління освітою, які визначають її як сферу взаємовідносин державного та громадського секторів суспільства, характеризуються насамперед поєднанням цілей загальних тенденцій правовідносин інститутів громадянського суспільства й держави в Україні зі специфікою розглянутої суспільної сфери, що відображається в наявності спеціального суб'єктного складу та особливих правових механізмів взаємодії суб'єктів сучасної моделі управління освітою. Врахування цих двох показників, на нашу думку, є головною умовою для успішного впровадження й розвитку ідей теорії «демократії участі» в освіті – як головної сфери формування сучасного громадянина України – суб'єкта управління та контролю найважливіших суспільних процесів у державі.

Список використаних джерел:

1. Ткачук М. Держава та громадянське суспільство. Динаміка їхньої взаємодії в Україні / М. Ткачук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.spa.ukma.kiev.ua
2. Андрущенко В. Державно-громадський характер управління освітою // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 5–8.

3. Тодосова Г.І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність / Г.І. Тодосова // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 1.
4. Про освіту : Закон УРСР від 23.05.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 3.
5. Концептуалізація соціально-інституційних засад управління системою вищої освіти в Україні : монографія / Д.Є. Швець ; Запорізька державна інженерна академія. – Запоріжжя : ЗДІА, 2012. – 314 с.
6. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20.
7. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32.
8. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49.
9. Про затвердження Примірного положення про батьківські комітети (ради) дошкільного навчального закладу : Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.04.2011 р. № 398 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TF001294.html.
10. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 20.
11. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 65.
12. Про затвердження примірного положення про раду загальноосвітнього навчального закладу : Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.03.2001 р. № 159 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0159290-01>.
13. Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу : Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2001 р. № 45 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8.
14. Про затвердження Положення про освітній округ : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 777 // Урядовий кур'єр. – № 170.
15. Про затвердження Примірного положення про батьківські комітети (ради) загальноосвітнього навчального закладу : Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.06.2004 р. № 440 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.619.0>.
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.
17. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. // Офіційний вісник України – 2010. – № 84.
18. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1.

